

**ความสำคัญของงานประวัติศาสตร์และโบราณคดีต่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม:
กรณีศึกษาแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าพะเยา***

วิชาญา มาแก้ว

หลักสูตรวัฒนธรรมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

Received 13/02/24 Revised 21/10/24 Accepted 6/11/24

บทคัดย่อ

บทความนี้ ต้องการนำเสนอประเด็นบทบาทของงานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์-โบราณคดีที่มีส่วนสำคัญต่อการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่า โดยใช้กรณีตัวอย่างจากประสบการณ์การมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าพะเยา จากการศึกษาพบว่าเมืองเก่าพะเยาขาดแคลนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเชิงกายภาพ ทั้งอาคารสถาปัตยกรรมและโบราณสถานส่วนใหญ่ผ่านการบูรณะปฏิสังขรณ์จนห่างไกลจากรูปแบบดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม เมืองเก่าพะเยา กลับอุดมด้วยข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์-โบราณคดี อาทิ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุ ประติมากรรม ศิลาจารึก และโดยเฉพาะร่องรอย “เวียง” หรือชุมชนโบราณที่มีคูคันดินล้อมรอบ อันเป็นผลจากการศึกษารวบรวมและเก็บรักษาตลอดจนการเผยแพร่ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการ ซึ่งส่งผลต่อเมืองให้คนในท้องถิ่นมีสำนึกร่วมต่ออดีตของเมืองเก่าค่อนข้างสูง เมืองเก่าพะเยาจึงโดดเด่นด้วยการนำองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี มาต่อยอดในการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บท ซึ่งจะมีส่วนช่วยสร้างอัตลักษณ์ของเมืองและนำไปสู่การพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ทั้งในเชิงสังคมและเศรษฐกิจต่อไปในอนาคตโดยมีวัฒนธรรมและองค์ความรู้ทางวิชาการเป็นฐานสำคัญ

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์, โบราณคดี, แผนแม่บทเมืองเก่า, เมืองเก่าพะเยา, การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

---

* ปรับปรุงจากบทความนำเสนอ ในการประชุมวิชาการพิพิธภัณฑสถานและมรดกวัฒนธรรม ครั้งที่ 1 Museum & Heritage 2020 เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2563 ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

The Importance of History and Archaeology Works in Cultural Heritage Management: A Case Study of Master Plan of Phayao Old Town

Wichaya Makaew

Cultural Studies Program, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Chiang Mai Rajabhat University

Received 13/02/24 Revised 21/10/24 Accepted 6/11/24

Abstract

This article presents the role and importance of historical and archaeological studies in the development of a master plan. This study uses a case example from the author's experience in participating in developing a master plan for the conservation and development of the old town of Phayao. According to the study's findings, the actual town of Phayao has very few cultural heritage sites. The majority of the exceptional architecture and historic sites that are still in use today have been significantly altered from their original condition. However, the old town of Phayao offers a large amount of historical and archaeological data, specifically antique sculptures and stone inscriptions, as well as vestiges of "Wiang" or an ancient settlement encircled by an earthen moat. Local researchers and academics have been continuously studying how to acquire, preserve, and spread knowledge. As a result, many residents have a strong feeling for the old town's history. Therefore, the development of the master plan of Phayao Old Town is outstanding in terms of bringing together knowledge of history and archaeology that appears to be expanding. This will contribute to the town's identity and future creative development, both socially and economically, based on cultural and academic knowledge.

Keywords: History, Archaeology, Master Plan of Old Town, Old Town of Phayao, Cultural Heritage Management

1. บทนำ

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546 ได้กำหนดให้ “เมืองเก่า” หมายถึง “เมืองหรือบริเวณของเมืองที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะแห่งสืบต่อมาแต่กาลก่อน หรือมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่น หรือมีลักษณะจำเพาะของสมัยหนึ่งในประวัติศาสตร์ เมืองหรือบริเวณของเมืองที่มีรูปแบบผสมผสานสถาปัตยกรรมท้องถิ่นหรือมีลักษณะเป็นรูปแบบวิวัฒนาการทางสังคมที่สืบต่อมาในยุคต่าง ๆ เมืองหรือบริเวณของเมืองที่เคยเป็นตัวเมืองดั้งเดิมในสมัยหนึ่งและยังคงมีลักษณะเด่นประกอบด้วยโบราณสถาน และเมืองหรือบริเวณของเมืองซึ่งโดยหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือโดยอายุ หรือโดยลักษณะแห่งสถาปัตยกรรม มีคุณค่าในทางศิลปะ โบราณคดี หรือประวัติศาสตร์” (ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546, น. 9-10) ภายใต้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ฉบับเดียวกันนี้ ยังแสดงให้เห็นว่า รัฐได้มีนโยบายให้มีการดำเนินงานเป็นพิเศษเฉพาะพื้นที่เมืองเก่า โดยให้คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า ทำหน้าที่วางนโยบายกำหนดพื้นที่ จัดทำแผนแม่บท แนวทาง แผนปฏิบัติการ และมาตรการต่าง ๆ โดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี เพื่อให้บริเวณเมืองเก่าได้รับการคุ้มครองดูแลให้การพัฒนาพื้นที่ที่ตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน สอดคล้องควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554)

ทั้งนี้ การจัดทำแผนแม่บท นับเป็นส่วนสำคัญที่นำไปสู่ความเป็นไปได้ในการวางแนวทางในการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตพื้นที่เมืองเก่าที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน การศึกษาจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าจึง เป็นส่วนสำคัญในการจัดการแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่นำไปสู่การบริหารจัดการแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมให้เกิดคุณค่าทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยมีเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์และสร้างแนวทาง การพัฒนาพื้นที่เมืองอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า การจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเฉพาะแต่งงานด้านสถาปัตยกรรมและผังเมืองหรือศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมในเมือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบของเมืองในเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่เกี่ยวข้องกับอย่างมากกับข้อมูลองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี อันเป็นร่องรอยของผู้คน

ตั้งแต่อดีตทั้งยังเป็นสิ่งเชื่อมโยงให้เห็นเรื่องราวพัฒนาการของการก่อสร้างเมืองพร้อม ๆ ไปด้วยบทบาทและวิถีชีวิตของผู้คน สังคม วัฒนธรรม ที่อยู่อาศัยหรือมีปฏิสัมพันธ์กับเมืองนั้น ที่สำคัญ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ยังช่วยสะท้อนตัวตนอันโดดเด่นของเมือง เป็นที่มาของอัตลักษณ์ความเป็นเมืองและแนวทางที่ชัดเจนในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ของเมืองเก่าในแต่ละแห่งด้วย บทความนี้จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษามิติประวัติศาสตร์และโบราณคดีจากประสบการณ์การมีส่วนร่วมในการศึกษาและจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าพะเยา โดยเป็นการสะท้อนประเด็นบทบาทความสำคัญของงานวิชาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ตลอดจนการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับนักวิชาการท้องถิ่นด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีในพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่แนวทางการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาโดยเน้นท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางในการศึกษาและออกแบบแผนแม่บทฯ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งในแง่ของการอนุรักษ์และการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นตัวตน และการยอมรับจากคนในชุมชน

2. เมืองเก่าพะเยา ศักยภาพและข้อจำกัดในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม

ปัจจุบันมี “เมืองเก่า” ที่ได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีแล้ว จำนวน 31 เมืองทั่วประเทศ โดยมีเมืองเป้าหมายที่อยู่ระหว่างดำเนินการประกาศเป็นเมืองเก่า 5 เมือง และมีเมืองเก่า 24 เมืองที่อยู่ระหว่างจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า สำหรับ “เมืองเก่าพะเยา” อยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ได้รับการประกาศขอบเขตเมืองเก่าเมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2559 และได้มีการดำเนินการศึกษาและจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าพะเยา นำโดยศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับนักวิจัยจากสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ได้แก่ มหาวิทยาลัยพะเยา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตลอดจนมีการมีส่วนร่วมจากนักวิชาการท้องถิ่นและประชาคมในพื้นที่ การจัดทำแผนแม่บทฯ เมืองเก่าพะเยา เริ่มดำเนินงานนับแต่ปี พ.ศ. 2561 จนดำเนินการแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2562 (แผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าพะเยา, 2562)

คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า ได้จำแนกเมืองเก่าเป็น 4 ประเภท โดยพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพเป็นเครื่องบ่งชี้

ความแตกต่างของเมืองเก่า คือ 1) เมืองเก่าที่ไม่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพที่บ่งบอกถึงลักษณะอันเด่นชัดของโครงสร้างเมืองในอดีต 2) เมืองเก่าที่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพอันบ่งบอกถึงลักษณะอันเด่นชัดของโครงสร้างเมืองหรือโบราณวัตถุสถานในอดีตและปัจจุบันไม่มีผู้คนพักอาศัยหรือพักอาศัยอยู่น้อย มีลักษณะเป็นเมืองร้าง และได้รับการอนุรักษ์ไว้ในลักษณะอนุสรณ์สถานหรืออุทยานประวัติศาสตร์ โดยกลายประโยชน์ใช้สอยเป็นแหล่งศึกษาหรือแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม 3) เมืองเก่าที่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพอันบ่งบอกถึงลักษณะอันเด่นชัดของโครงสร้างเมืองหรือโบราณวัตถุสถานในอดีต และมีการใช้สอยในลักษณะของเมืองที่ยังมีชีวิตอย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบันในลักษณะของชุมชนเมืองขนาดเล็กหรือเมืองที่มีได้เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม การบริหารจัดการของจังหวัด และ 4) เมืองเก่าที่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพอันบ่งบอกถึงลักษณะอันเด่นชัดของโครงสร้างเมืองหรือโบราณวัตถุสถานในอดีต และมีการใช้สอยในลักษณะของเมืองที่ยังมีชีวิตอย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบันในลักษณะของชุมชนเมืองขนาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ สังคม การบริหารจัดการของจังหวัดที่มีประชากรพักอาศัยเป็นจำนวนมาก (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2562)

นอกจากนี้ หากพิจารณา เฉพาะ “เมืองเก่าที่มีพลวัต” คือเมืองเก่าที่ยังมีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัย และยังคงมีความเคลื่อนไหวทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ได้มีการจำแนกกลุ่มเมืองเก่าที่มีพลวัตเพื่อนำไปสู่ “การประกาศเมืองเก่า” ตามนโยบายของรัฐบาล โดยจำแนกจากความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีซึ่งสัมพันธ์กับขนาดของเมืองเก่า ยังสามารถแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ เมืองเก่ากลุ่มที่ 1 เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี มีลักษณะเป็นเมืองขนาดใหญ่ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของรัฐโบราณหรือเมืองในเครือข่ายของรัฐโบราณ ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมของยุคสมัยเป็นที่ประจักษ์ และยังเป็นเมืองที่มีพลวัตอยู่ในปัจจุบัน โดยมีความจำเป็นเร่งด่วนในการประกาศเป็นเมืองเก่าเพื่อเป็นกลไกในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองอย่างเหมาะสม เมืองเก่ากลุ่มที่ 2 เป็นเมืองที่มีความสำคัญรองลงมาจากกลุ่มที่ 1 ทั้งในประเด็นเรื่องขนาดเมืองและมิติความสำคัญในหน้าประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีกระบวนการกลายเป็นเมืองที่ยังไม่สูงมาก ตลอดจนปัญหาภัยคุกคามด้านต่าง ๆ ยังไม่มาก และเร่งด่วนเท่ากับเมืองเก่ากลุ่มที่ 1 และ เมืองเก่ากลุ่มที่ 3 เป็นเมืองโบราณขนาดเล็ก

มีหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมไม่มาก มีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่ไม่มาก มีความหนาแน่นของการอยู่อาศัยเป็นชุมชนในระดับตำบลหรืออำเภอ บางแห่งไม่มีการอยู่อาศัย มีลักษณะเป็นเมืองร้าง จึงยังไม่จำเป็นเร่งด่วนที่ต้องดำเนินการประกาศเป็นเมืองเก่า (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2562)

“เมืองเก่าพะเยา” ได้รับความเห็นชอบกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า จากมติ คณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2559 มีเนื้อที่รวมทั้งหมด 20.59 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมเวียงโบราณสำคัญ 3 แห่ง ได้แก่ เวียงพะเยา เวียงท่าวังทอง และเวียงพระธาตุจอมทอง และนับได้ว่าพะเยาเป็น “เมืองเก่าที่มีพลวัต” ตามกลุ่มที่ 4 จากการแบ่งประเภทเมืองเก่าตามลักษณะทางกายภาพเป็นเครื่องบ่งชี้ความแตกต่างของเมืองเก่าเป็นสี่กลุ่มข้างต้น เนื่องจาก ปรากฏหลักฐานทางกายภาพได้แก่คูน้ำคันดินโบราณที่หลงเหลืออยู่ค่อนข้างชัดเจน ขณะเดียวกันบริเวณเมืองเก่าพะเยายังเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวเมืองพะเยาอันเป็นพื้นที่ศูนย์กลางการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของจังหวัด นอกจากนี้ ในกระบวนการกำหนดขอบเขตเมืองเก่าพะเยา เมืองพะเยา ยังได้รับการจัดกลุ่มให้อยู่ในเมืองเก่าที่มีพลวัต กลุ่มที่ 2 จากการแบ่งกลุ่มเมืองเก่าที่มีพลวัตออกเป็นสามกลุ่ม โดยพิจารณาจากการเป็นเมืองประวัติศาสตร์ขนาดรองที่มีการซ้อนทับกันระหว่างเนื้อเมืองเก่าและเนื้อเมืองใหม่ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาพื้นที่และสังคมอีกด้วย

จากการศึกษาสำรวจแหล่งมรดกวัฒนธรรมบริเวณเมืองเก่าพะเยา เมื่อพิจารณาในเบื้องต้น จะเห็นได้ว่า นอกจากร่องรอยคูน้ำคันดินโบราณทั้ง 3 แห่ง ที่ได้รับการกำหนดขอบเขตพื้นที่เป็นเมืองเก่าแล้ว พบว่าข้อจำกัดของเมืองเก่าพะเยา คือ ภูมิทัศน์ความเป็นเมืองเก่าในทางกายภาพ หรือคุณค่าทางภูมิทัศน์สถาปัตยกรรม ค่อนข้างขาดแคลน แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น ทั้งที่เป็นอาคารสถาปัตยกรรมตัวแทนแต่ละยุคสมัย และโบราณสถานที่ยังคงมีการใช้งานต่อเนื่องถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่แล้วได้รับการปฏิสังขรณ์จนห่างไกลจากรูปแบบดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม ในประเด็นศักยภาพของเมืองเก่า เมื่อพิจารณาตามแนวคิด “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” หรือ “ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์” ที่ให้ความสำคัญไม่จำเพาะต่อมรดกวัฒนธรรมที่เป็นกายภาพ หรือมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้เท่านั้น หากแต่ให้ความสำคัญต่อ มรดกวัฒนธรรมที่เป็น “นามธรรม” หรือ “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ด้วย ซึ่งจะทำให้คุณค่าและความหมายของเมืองเก่านั้นมีความ

ครบถ้วนสมบูรณ์ และสร้างบรรยากาศของเมืองเก่านั้น ๆ ให้มีตัวตนชัดเจน มีความเป็นเอกลักษณ์แตกต่างไปจากเมืองเก่าอื่น (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2562) ภายใต้มุมมองนี้ จะเห็นได้ว่า เมืองเก่าพะเยา กลับเป็นพื้นที่ที่อุดมไปด้วยข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี เช่น ประติมากรรม และศิลาจารึก ตลอดจนประเพณีวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ค่อนข้างเด่นชัด อันเป็นผลจากการศึกษารวบรวมและเก็บรักษาตลอดจนการเผยแพร่องค์ความรู้ภายในท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องยาวนานหลายทศวรรษโดยปราชญ์ในท้องถิ่น นำโดยพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ ผู้ก่อตั้งหอวัฒนธรรมนิทัศน์ และพระวิมลญาณมุนี เจ้าอาวาสวัดลี ผู้ก่อตั้งพิพิธภัณฑสถานเวียงพายาง ส่งผลต่อเนื่องให้คนในท้องถิ่นจำนวนมากไม่น้อยมีสำนึกร่วมต่ออดีตของเมืองเก่าพะเยา ค่อนข้างสูง สะท้อนผ่านการผลิตงานวิชาการโดยปราชญ์ท้องถิ่นที่มีจำนวนมาก และการตอบรับต่อการจัดกิจกรรมทางวิชาการอย่างกระตือรือร้น เช่น กิจกรรมการนำเสนอโครงการและการเปิดเวทีสาธารณะเพื่อรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดทำแผนแม่บท และผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าพะเยา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าคุณค่าเมืองเก่าของเมืองพะเยาในเชิงประวัติศาสตร์ โบราณคดีซึ่งเป็นคุณค่าในเชิงนามธรรมและจับต้องไม่ได้ มีความโดดเด่นยิ่ง

ข้อที่เป็นปัญหาอีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ คือการดำเนินการเกี่ยวกับเมืองเก่าพะเยา ระยะแรกเริ่ม โดยเฉพาะในกรณีการศึกษากำหนดขอบเขตเมืองเก่า นับแต่ปี พ.ศ. 2559 ให้ความสำคัญต่องานด้านประวัติศาสตร์-โบราณคดีในท้องถิ่นในสัดส่วนที่น้อยกว่าข้อมูลทางกายภาพ เห็นได้จากในการกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่าพะเยานั้น คณะทำงานไม่มีผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์-โบราณคดี หากแต่เน้นความสำคัญในด้านผังเมือง สถาปัตยกรรม สิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นคุณค่าทางกายภาพ หรือมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้เป็นหลัก ส่งผลให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์-โบราณคดีในการกำหนดขอบเขตเมืองเก่าบางส่วนเกิดความคลาดเคลื่อน อย่างน้อยในสองประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก ข้อมูลในรายงานที่ระบุว่า “...พะเยาเคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรลัวะ ก่อนจะพัฒนาเป็นรัฐอิสระ โดยมีพระญาณำเมืองเป็นกษัตริย์เมืองพะเยาพระองค์แรก...” โดยอ้างอิงหลักฐานจากจารึกหลักที่ 2 (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2559, น. 12) เห็นชัดว่าเป็นข้อสรุปที่ไม่ถูกต้อง

อันเกิดจากการขาดการวิพากษ์หลักฐาน ทั้งนี้ แม้ว่าข้อความจารึกหลักที่ 2 มีข้อความกล่าว ว่า อาณาเขตสุโขทัยภายใต้พ่อขุนศรีนาวนำถม แผ่ขยายไปถึง ลำพูน เชียงแสน พะเยานั้น ฟังเข้าใจได้ว่าเป็นการกล่าวอ้างเพื่อสร้างความชอบธรรมของกษัตริย์ในยุคจาริต แต่หาก พิจารณาจากอายุของหลักฐาน จะเห็นได้ชัดว่าข้อความดังกล่าว เป็นข้อความที่กล่าว ย้อนกลับไปในอดีต กล่าวคือ พระมหาเถรศรีศรัทธาผู้สร้างจารึกหลักที่ 2 นั้น มีชีวิตในช่วง พุทธศตวรรษที่ 20 ในรัชสมัยพระญาติไทย แต่เรื่องราวของพ่อขุนศรีนาวนำถมนั้นเกิดขึ้น ก่อนหน้าถึง 3 ศตวรรษ ราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ทำให้ข้อความในจารึกหลักที่ 2 มีความ ผิดพลาด เช่น การระบุถึงเมืองเชียงแสนในขณะที่เมืองเชียงแสนนั้นสถาปนาโดย พระญาแสนพูในพุทธศตวรรษที่ 19 (สร้อยดี อ่องสกุล, 2566) รวมไปถึงกรณีที่ข้อมูล รายงานระบุว่า พระญาเมืองเป็นกษัตริย์เมืองพะเยาพระองค์แรก ชัดแย้งกับ ตำนาน พื้นเมืองพะเยา ที่ระบุชัดเจนว่า ขุนจอมธรรม คือผู้แรกสถาปนาและปฐมกษัตริย์ของเมือง พะเยา (เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี, 2557)

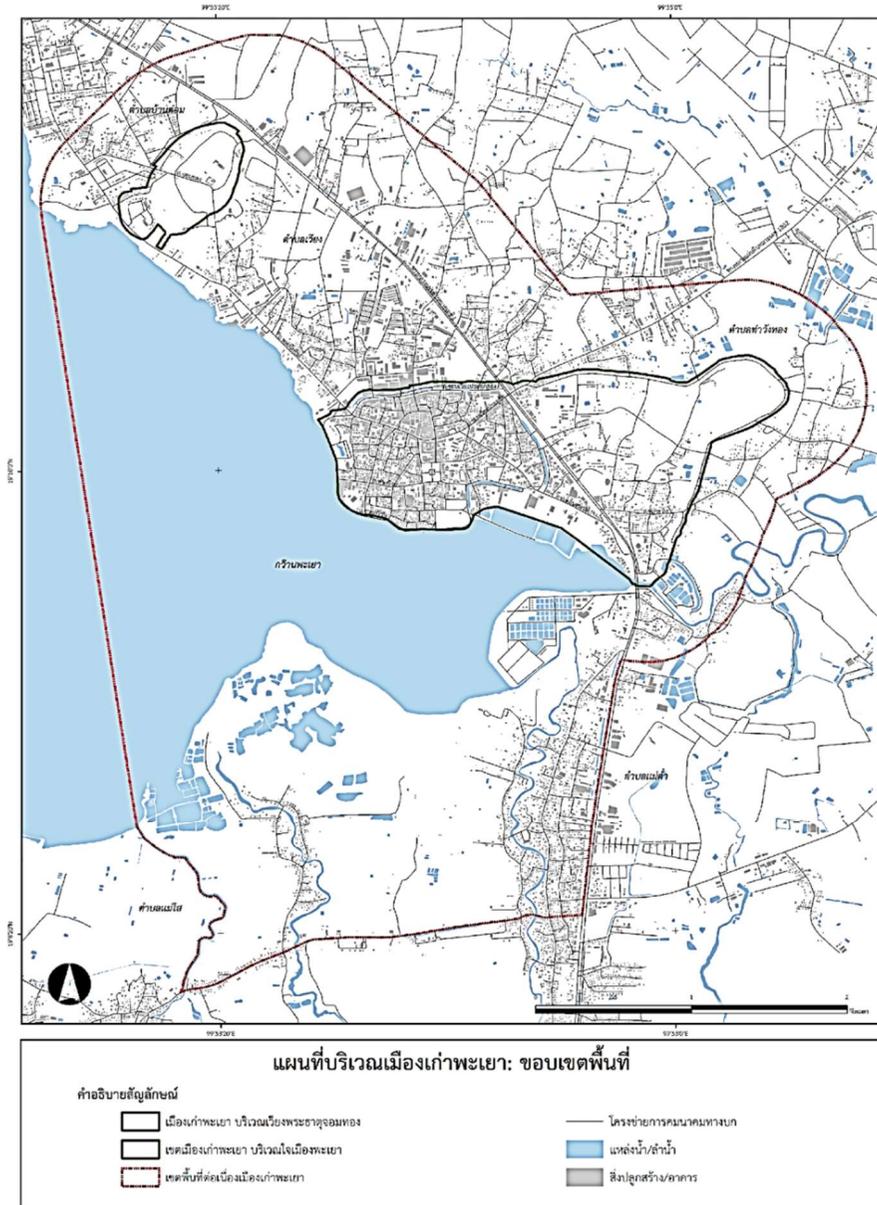
นอกจากนี้ บริบททางประวัติศาสตร์ยังชี้ให้เห็นว่า ในรัชสมัยพ่อขุนศรีนาวนำถม บ้านเมืองในแถบตอนเหนือรวมทั้งเมืองพะเยา มีพัฒนาการในระดับรัฐสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ แคว้นหิรัญนครเงินยาง (โยนก) ในราชวงศ์ลาวจังกราช โดยไม่มีความเกี่ยวข้องกับสุโขทัย ยกเว้นนครรัฐแพร่-น่าน ซึ่งสัมพันธ์กับสุโขทัยในลักษณะเครือญาติ โดยเฉพาะในสมัย พระญาติไทยซึ่งปรากฏหลักฐานว่าสุโขทัยได้แผ่ปริมณฑลอำนาจมาถึงเมืองแพร่ และเป็น พันธมิตรใกล้ชิดกับแคว้นน่าน แต่ไม่ได้ปรากฏความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหนือเมืองพะเยา เนื่องจากเมืองพะเยาถูกผนวกรวมเข้ากับล้านนานับแต่รัชสมัยพระญาคำฟูเป็นต้นมา (สร้อยดี, 2566)

ประเด็นที่สอง การกำหนดอายุสมัยพัฒนาการของเมืองพะเยา ที่ยึดเอายุคสมัย ของประวัติศาสตร์ในมุมมองของเรื่องเล่ารัฐชาติ ที่ไม่สอดคล้องกับพัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ในท้องถิ่น คือ การกำหนดยุคสมัยอย่างน้อยสองยุคที่ไม่สอดคล้องกับ พัฒนาการของท้องถิ่น ได้แก่ การกำหนด “เมืองพะเยาในสมัยสุโขทัย” และ “เมืองพะเยา สมัยอยุธยา” (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2559) การกำหนดยุคสมัยดังกล่าว นอกจากจะขัดกับหลักฐานประวัติศาสตร์แล้ว ยังทำให้พลวัต ทางประวัติศาสตร์ของเมืองพะเยาด้อยค่าลง ซึ่งแท้จริงแล้วในช่วงเวลานับแต่พุทธศตวรรษ

ที่ 17-18 เป็นต้นมา หลักฐานประวัติศาสตร์ล้วนชี้ให้เห็นว่าเมืองพะเยามีพัฒนาการของตนเองอย่างชัดเจน ขณะที่มีความสอดคล้องและความสัมพันธ์ทางการเมืองใกล้เคียงกับชุมชนใกล้เคียงในแถบภาคเหนือตอนบนในปัจจุบันมากกว่ารัฐในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แถบภาคกลางของประเทศไทยดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น

นอกจากนี้ ในการกำหนดขอบเขตเมืองเก่าพะเยาตามรายงานเมื่อปี 2559 ได้ละเลย “เวียง” อีกสองแห่งซึ่งเป็นองค์ประกอบของเมืองพะเยาโบราณ ได้แก่ “เวียงหนองหวี” และ “เวียงปูลาม” ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอาจเกิดจากการขาดความเข้าใจต่อลักษณะของวัฒนธรรมชุมชนเมืองโบราณในเขตล้านนา โดยเฉพาะเมืองขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญมักไม่ได้มีลักษณะเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินเดี่ยว แต่ความเป็น “เมือง” มักประกอบไปด้วย “เวียง” คือชุมชนที่มีคูน้ำคันดินหลายแห่งสร้างประกอบกันในลักษณะเมืองที่มีความซับซ้อน (Complex) (วราวุธ ศรีโสภาค, 2533; 2538) ซึ่งเวียงทั้งสองแห่งที่ไม่ถูกจัดเป็นเขตเมืองเก่านั้น แท้จริงแล้วมีร่องรอยที่เป็นแนวต่อเนื่องเป็นแนวเดียวกันอย่างเห็นได้ชัด ดังภาพที่ 2-3 การกำหนดขอบเขตเมืองเก่าดังกล่าวจึงถือได้ว่าละเลยข้อมูลทางโบราณคดี และอาจส่งผลให้เกิดปัญหาในอนาคตเมื่อมีการขยายตัวของเมืองเสี่ยงต่อการที่องค์ประกอบที่สมบูรณ์ของเมืองจะถูกทำลาย

จากข้อจำกัดและศักยภาพของเมืองเก่าพะเยา ความข้างต้น จะเห็นได้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นคือ แม้ท้องถิ่นจะมีศักยภาพสูงในการคงไว้ซึ่งมรดกวัฒนธรรมเชิงนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ แต่การทำความเข้าใจท้องถิ่นโดยไม่ได้ยึดท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางการศึกษา ส่งผลให้การจัดการมรดกวัฒนธรรมไม่สามารถสะท้อนความเป็นตัวตนของท้องถิ่นอย่างแท้จริง โดยเฉพาะกรณีที่ท้องถิ่นขาดลักษณะกายภาพที่โดดเด่น หรือมีความโดดเด่นในเชิงกายภาพแต่ขาดเรื่องราวที่มาที่ไปทำให้ไม่สามารถอธิบายความเป็นตัวตนของท้องถิ่นได้เท่าที่ควร ในการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทจึงต้องมีการทบทวนองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความชัดเจนและสามารถนำไปใช้ในการกำหนดนโยบายการพัฒนาบนฐานความเป็นท้องถิ่นเองได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตเมืองเก่าพะเยาและเขตพื้นที่ต่อเนื่องเมืองเก่าพะเยา
ที่มา: (ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2562, น. 3)

3. ข้อเสนอลำดับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์-โบราณคดี เพื่อการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทเมืองเก่าพะเยา

ในส่วนนี้เป็นข้อเสนอต่อประเด็นการจัดลำดับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เพื่อการจัดการแผนแม่บทและผังแม่บทเมืองเก่าพะเยา ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญของกระบวนการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าพะเยา เกิดจากการประมวลข้อมูลและองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีทั้งหมด ทั้งที่เป็นงานศึกษาวิจัย หลักฐานลายลักษณ์อักษรขั้นต้น หลักฐานชั้นรอง โดยเฉพาะข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีซึ่งสำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ และนักโบราณคดีที่ทำงานในพื้นที่ ได้อนุเคราะห์ข้อมูลการดำเนินงานทางโบราณคดี ประกอบกับข้อมูลหลักฐานที่มีการศึกษาวิจัยมาแล้วทั้งโดยนักวิชาการภายนอก ในรูปงานวิจัย วิทยานิพนธ์ และที่มีการศึกษารวบรวมโดยนักวิชาการภายในท้องถิ่น เมื่อสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดจึงทำให้สามารถลำดับพัฒนาการของเมืองเก่าพะเยาได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยอาศัยพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นเองเป็นแกนหลักกำหนด ซึ่งจัดทำเป็นแผนที่มรดกวัฒนธรรมถือว่าเป็นข้อมูลสำคัญที่ใช้สำหรับการค้นหาอัตลักษณ์ของเมืองและนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองเก่าในที่สุด

3.1 เมืองพะเยาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 17)

การกำหนดยุคสมัยของเมืองเก่าพะเยา แบ่งออกเป็นยุคต่าง ๆ ตามหลักฐานที่พบในพื้นที่ เริ่มจาก ร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งพบว่าพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำอิงอันเป็นที่ตั้งของเมืองเก่าพะเยา มีพัฒนาการที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมทางโบราณคดีอย่างน้อยสามแหล่ง ได้แก่ วัฒนธรรมหินตั้งลุ่มแม่น้ำอิง ซึ่งพบร่องรอยการใช้หินขนาดใหญ่ (Megalithic) ประกอบกันเป็นเสาตั้งบนยอดเขานับแต่บริเวณ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ไปจนถึง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2538) วัฒนธรรมสมัยโลหะ ที่เวียงลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา สะท้อนพัฒนาการสังคมที่พัฒนาสู่การใช้โลหะในการทำเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับ จากการดำเนินงานของนักโบราณคดีสามารถกำหนดอายุหลุมขุดค้นแหล่งฝังศพที่พบ ได้ระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 (กรมศิลปากร, 2547) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ร่องรอยชุมชนสมัยก่อน

ประวัติศาสตร์บริเวณดอยด้วนหรือดอยขมพูใกล้เขตเมืองเก่าพะเยาบริเวณ แหล่งโบราณคดีบ่อสืบสอง ที่มีการพบเครื่องมือหินและภาพเขียนสี สอดคล้องกับตำนานการอยู่อาศัยแรกเริ่มของกลุ่มคนแถบเมืองพะเยาก่อนจะพัฒนาเป็นบ้านเมืองในระยะต่อมา

3.2 เมืองพะเยาสมัยตำนาน (พุทธศตวรรษที่ 17-19)

ราวพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา เมืองพะเยามีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ค่อนข้างชัดเจน เนื่องจากมีเรื่องราวปรากฏใน “ตำนานพื้นเมืองพะเยา” (เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี, 2557) ทำให้สามารถแบ่งพัฒนาการยุคตำนานได้ถึง 4 ช่วง ได้แก่ 1) นครรัฐพะเยายุคสถาปนา พะเยาพัฒนาการเป็นบ้านเมืองขึ้นโดยเกิดจากการขยายตัวของราชวงศ์ลาวจิงกราชแห่งแคว้นหิรัญนครเงินยาง (บริเวณเชียงใหม่ในปัจจุบัน) มายังบริเวณลุ่มแม่น้ำอิง โดยขุนจอมธรรมโอรสกษัตริย์แคว้นหิรัญนครเงินยางได้สร้างเมือง “ภูกามยาว” ขึ้นโดยความร่วมมือจากชนพื้นเมืองดั้งเดิมซึ่งตำนานบอกเล่าในรูปของฤๅษีแห่งดอยด้วน ตามตำนานมีความเป็นไปได้ที่เวียงแห่งใดแห่งหนึ่งในพะเยาอาจเป็นเวียงที่มีอยู่แล้วก่อนที่ขุนจอมธรรมจะเข้ามาก่อนจะได้สถาปนาเวียงขึ้นมาอีกแห่งหนึ่ง 2) นครรัฐพะเยายุคเข้มแข็ง ขุนเจืองกษัตริย์เมืองพะเยาในช่วงเวลาต่อมามีความเข้มแข็งอาศัยเมืองพะเยาเป็นฐานขยายอำนาจถึงดินแดน “ผืนแมนตาดอกขอกฟ้าต้ายืน” สันนิษฐานว่าเป็นเมืองเดียนเบียนฟูทางตอนเหนือของเวียดนามในปัจจุบัน วรรณกรรม “ท้าวสูงขุนเจือง” สะท้อนภาพขุนเจืองที่กลายเป็นวีรบุรุษที่มีชื่อเสียงตลอดลุ่มน้ำโขง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2538, น. 344) 3) นครรัฐพะเยายุครุ่งเรือง ในรัชสมัยพระญาจำเมือง เป็นยุคที่เมืองพะเยา โดดเด่นในฐานะรัฐอิสระที่มีบทบาทต่อรัฐใกล้เคียงระดับเดียวกับสุโขทัยในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง และล้านนาในรัชสมัยพระญามังรายที่สุด 4) นครรัฐพะเยายุคเสื่อมสลาย เป็นช่วงเวลาที่พะเยาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา (สร้อยศรี อ่องสกุล, 2566, น. 42-44)

เห็นได้ว่า เมืองพะเยายุคตำนานนับเป็นช่วงสมัยที่แม้ว่าจะพบหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนน้อย แต่กลับเป็นช่วงเวลาที่ยังปรากฏอยู่ในความทรงจำและความรับรู้ของคนทั่วไป อาจกล่าวได้ว่า เมืองพะเยาในสมัยตำนาน เป็นช่วงเวลาที่มียุคภาพที่สะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองพะเยาได้อย่างชัดเจนที่สุด ทั้งนี้หลักฐานโบราณคดีสำคัญที่สะท้อนการมีอยู่ของยุคนี้ นอกจากแนวคูน้ำคันดินเวียงต่าง ๆ

ซึ่งสันนิษฐานว่าบางแห่งอาจสร้างขึ้นในช่วงสมัยนี้แล้ว ยังพบว่า แหล่งโบราณคดีเตาเผาเครื่องถ้วยโบราณเวียงบัว ห่างออกไปจากตัวเมืองพะเยาด้านทิศใต้ มีการศึกษาทางโบราณคดีโดยกำหนดอายุด้วยค่าทางวิทยาศาสตร์ที่เก่าไปถึงยุคสมัยที่พะเยามีความรุ่งเรืองและมีบทบาทในระดับภูมิภาคในช่วงรัชสมัยพระนางเจ้าเมือง (สายันต์ ไพรชาญจิตร, 2555) ซึ่งทำให้เมืองพะเยายุคนี้เข้าใกล้กับยุคสมัยประวัติศาสตร์อีกด้วย

3.3 เมืองพะเยาสมัยประวัติศาสตร์ (พุทธศตวรรษที่ 19-25)

สมัยประวัติศาสตร์ของเมืองพะเยา กำหนดจากการพบหลักฐานลายลักษณ์อักษรร่วมสมัยที่กำหนดอายุได้ชัดเจน โดยเฉพาะศิลาจารึก ประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดี มีการขุดตรวจคูคันดินเวียงพะเยาด้านทิศเหนือ และบริเวณกลางเมือง สามารถกำหนดอายุได้ไม่น้อยกว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 (กรมศิลปากร, 2560) แสดงว่าเวียงพะเยา ปรากฏอยู่แล้วอย่างน้อยในช่วงเวลานี้ แม้พะเยาจะสิ้นสุดความเป็นนครรัฐอิสระโดยตกเป็นส่วนหนึ่งของล้านนา แต่เมื่อพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์พบว่าเมืองพะเยายังคงมีบทบาทโดดเด่นในฐานะหัวเมืองเอก และมีบทบาทอย่างสำคัญในประวัติศาสตร์ เช่น การที่เจ้าเมืองพะเยามียศเป็น “เจ้าสีหมื่น” มากกว่าเจ้าเมืองอื่น และมักเป็นบุคคลใกล้ชิดกษัตริย์ที่เมืองเชียงใหม่ (สร้อยศรี อ่องสกุล, 2566) โดยเฉพาะกรณี “พระญาอุธิชริระ” เชื่อพระวงศ์จากแคว้นสุโขทัยซึ่งได้เป็นเจ้าเมืองพะเยา ในช่วงที่ล้านนา-อยุธยาทำสงครามกัน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 (สร้อยศรี อ่องสกุล, 2566) ทำให้พะเยาปรากฏร่องรอยโบราณสถาน โบราณวัตถุ และจารึกจำนวนมาก รวมไปถึงร่องรอยการขยายตัวของชุมชนไปจนถึงบริเวณที่เป็นกว๊านพะเยาในปัจจุบัน และบริเวณโบราณสถานบ้านร่องไฮ ซึ่งพบซากอาคารศาสนสถานจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับศิลปะสุโขทัย เมืองพะเยายังคงเจริญรุ่งเรืองอย่างต่อเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระเมืองแก้ว ซึ่งมีการเริ่มสร้าง “พระเจ้าตนหลวงวัดศรีโคมคำ” พระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่กลายเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพะเยาจนถึงปัจจุบัน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2538)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-24 นั้น มีความเข้าใจว่า ประวัติศาสตร์การเมืองของเมืองพะเยา หยุดชะงักลงไม่มีความต่อเนื่อง ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เข้าใจเช่นนี้ คือ การตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่า แต่ในทางกลับกันหมายถึงการที่เรายังขาดแคลนหลักฐานของ

ช่วงเวลานี้ นั่นเอง หลักฐานบางส่วนเท่าที่ปรากฏชี้ให้เห็นว่าเมืองพะเยาไม่ได้ร้างไปเสียทีเดียว นักวิชาการท้องถิ่นบางท่านได้ให้ทัศนะที่น่าสนใจว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวเมืองพะเยาเพียงแต่ “ร้างอำนาจรัฐ” แต่ชุมชนชาวพื้นเมืองบางส่วน เช่น ชุมชนข้าววัดพระธาตุจอมทองและวัดศรีโคมคำ ยังคงสถานะชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน

3.4 ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาร่วมสมัย (พุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา)

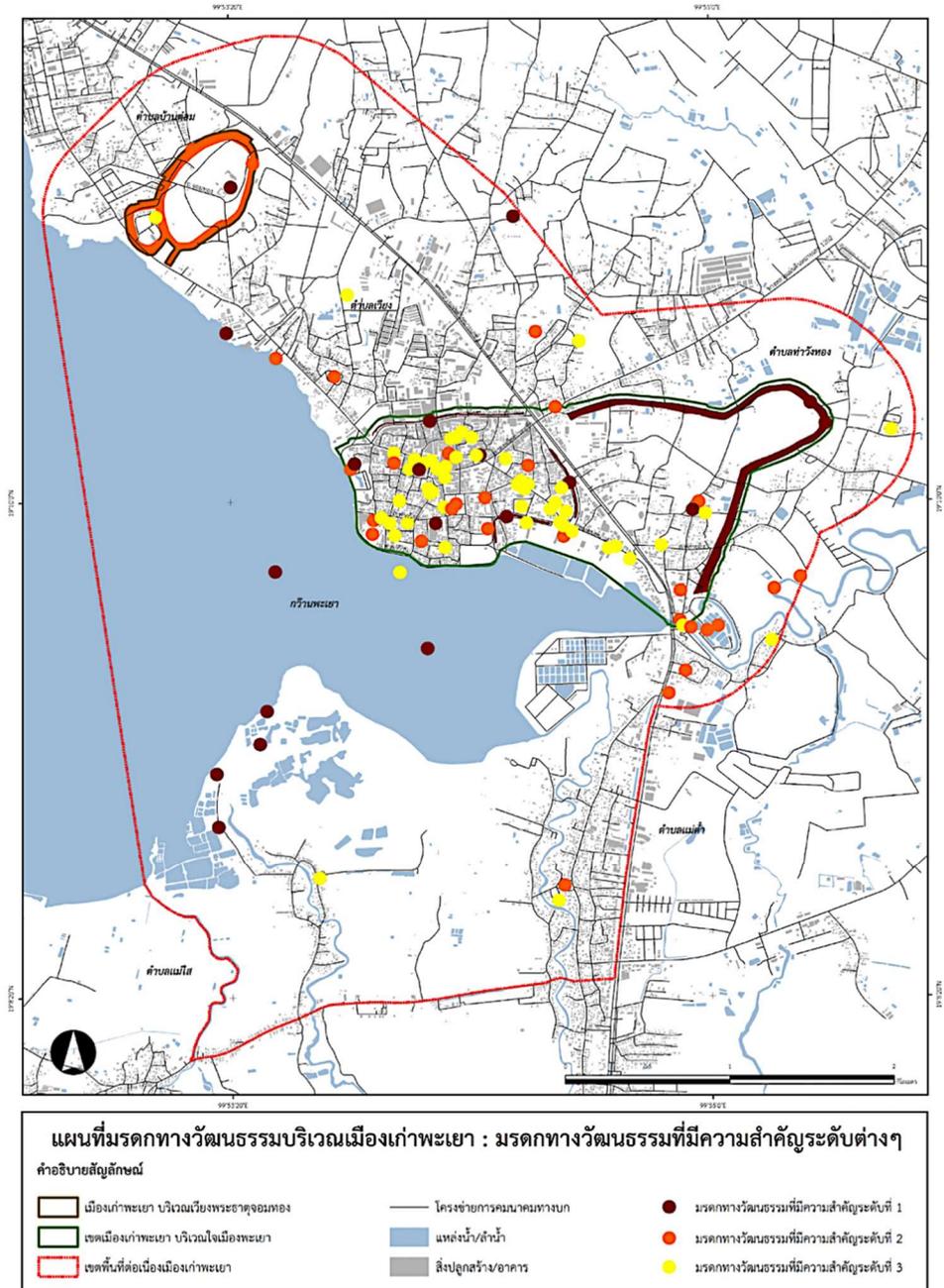
พุทธศตวรรษที่ 24 เมืองพะเยาได้รับการฟื้นฟูและกลายเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ และมีพัฒนาการร่วมกันของผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ผ่านช่วงเวลาของการปฏิรูปการปกครองสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 การได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ “เงี้ยวก่อการจลาจลในมณฑลพายัพ” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งทำให้บทบาทชาวไทใหญ่และตองสูที่เคยเข้ามามีบทบาทแถบย่านแม่ต้าในช่วงการสัมปทานป่าไม้ของอังกฤษถูกแทนที่ด้วยบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนโพ้นทะเล ซึ่งเติบโตจากย่านเศรษฐกิจบริเวณหนองระบู่ รวมไปถึงจนถึงย่านตลาดกลางเมืองที่เปลี่ยนผ่านจากที่ดินของเจ้านายท้องถิ่นมาสู่ย่านประกอบการของชาวจีน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2538) เมืองพะเยาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทยร่วมสมัย โดยพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีถึงสองพระองค์ เสด็จประพาสเมืองพะเยา ได้แก่ รัชกาลที่ 7 เสด็จเมื่อ พ.ศ. 2469 และ รัชกาลที่ 9 ได้เสด็จเมื่อ พ.ศ. 2501 ต่อมาเหตุการณ์เพลิงไหม้ครั้งใหญ่ย่านตลาดสดเมืองพะเยา พ.ศ. 2505 เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพครั้งใหญ่ ส่งผลให้ลักษณะกายภาพเมืองพะเยาเป็นเช่นปัจจุบัน ปัจจุบันเมืองพะเยายังคงเป็นแหล่งของสังคมพหุวัฒนธรรม มีทั้งชาวจีนหลากหลายกลุ่ม รวมไปถึงชาวมุสลิม คนเชื้อสายไทใหญ่ และคนพื้นเมืองที่อยู่อาศัยร่วมกัน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2538)

การลำดับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองพะเยาทำควบคู่ไปกับการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดี และสถาปัตยกรรม ตลอดจนบทบาทของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ที่ปะทะสังสรรค์ร่วมกันในประวัติศาสตร์ ได้ใช้เป็นเครื่องยืนยันความมีตัวตนของยุคสมัยในแต่ละช่วงเวลาของเมืองเก่าพะเยา ทำให้มองเห็นภาพพัฒนาการแต่ละช่วงเวลาของเมืองพะเยาได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นผ่านร่องรอยรูปแบบ

สถาปัตยกรรม โบราณสถาน และอาคารบ้านเรือน ที่ยังคงปรากฏ นำไปสู่การจัดทำแผนที่วัฒนธรรม ที่รวมเอาสถานที่สำคัญอันเป็นตัวแทนของยุคสมัยต่าง ๆ ที่มีคุณค่าความสำคัญในระดับต่าง ๆ จะเป็นส่วนสำคัญที่นำไปใช้กำหนดยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าพะเยาด้วย (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 4 โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานเวียงพญา วัดลี (ซ้าย) โบราณวัตถุ – ศิลจารึก
ในหอวัฒนธรรมนิตศน์ วัดศรีโคมคำ (กลาง-ขวา)
ที่มา: (วิชญา มาแก้ว, 2562)

ภาพที่ 5 แผนที่บริเวณเมืองเก่าพะเยา แสดงมรดกวัฒนธรรมที่มีความสำคัญระดับต่าง ๆ
 ที่มา: (ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2562, น. 29)

4. บทสรุปและแนวทางในอนาคต

การจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองเก่า นับเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์ในหลายด้าน ได้แก่ สถาปัตยกรรมและผังเมืองการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส่วนด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ไม่เพียงแต่เป็นสิ่งเสริมสร้างสุนทรียภาพ ก่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกความภาคภูมิใจหรือให้คุณค่าในเชิงนามธรรม หากแต่ ยังมีข้อมูลองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่มีส่วนสำคัญอย่างมากในแง่ข้อมูลหลักฐานเชิงประจักษ์ สัมพันธ์กับข้อมูลทางกายภาพ อย่างสถาปัตยกรรมและผังเมือง โดยเป็นการศึกษาร่องรอยของสังคมวัฒนธรรมในอดีต ที่ประกอบสร้างความเป็นเมืองขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัย ในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ส่งผลให้สามารถจินตนาการถึงความเป็นเมืองที่โดดเด่นและมีความเฉพาะตัวของแต่ละแห่ง แต่ไม่ตัดขาดจากบริบทระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับสากล อย่างไรก็ตาม อาจพบได้ว่าปัจจุบันปัญหาเรื่องโครงสร้างประวัติศาสตร์ชาติยังคงมีข้อจำกัดโดยมีที่ทางให้แก่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นค่อนข้างน้อย ส่งผลให้การศึกษาเรื่องราวท้องถิ่นเป็นไปอย่างจำกัด เพราะในโครงสร้างของประวัติศาสตร์ความเป็นชาติอาจเป็นการรวมศูนย์อำนาจยกย่องวัฒนธรรมส่วนกลางและส่งผลให้เกิดการกดทับความเป็นท้องถิ่น ซึ่งโดยมากนำไปสู่วิกฤตอัตลักษณ์แก่ท้องถิ่น เช่น การที่ท้องถิ่นไม่สามารถนิยามตัวตนของตนเองได้แม้ชุมชนบางแห่งจะมีลักษณะทางกายภาพเชิงสถาปัตยกรรมหรือผังเมืองที่โดดเด่น แต่ขาดที่มาหรือเรื่องราวที่ไม่สามารถขับเคลื่อนคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมของตนได้ออกมาอย่างเต็มที่ ขณะที่กรณีเมืองเก่าพะเยา แม้ขาดความโดดเด่นในด้านกายภาพเมื่อเทียบกับเมืองอื่น แต่องค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่ปรากฏ อาจไม่สมบูรณ์ที่สุด แต่ช่วยขบเน้นอัตลักษณ์ของความเป็นเมืองเก่าได้อย่างน่าสนใจ

ไม่เพียงเท่านั้น การจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทเมืองเก่า ทางคณะที่ปรึกษาได้กำหนดยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าพะเยา จำนวน 5 ด้าน ได้แก่ ยุทธศาสตร์ที่ 1 การอนุรักษ์และฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรม ยุทธศาสตร์ที่ 2 การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และความเข้าใจ ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการ และสภาพภูมิทัศน์เมือง ยุทธศาสตร์ที่ 4 การส่งเสริมเศรษฐกิจและ

การท่องเที่ยว และยุทธศาสตร์ที่ 5 การพัฒนาองค์กรและกลไกการบริหารจัดการบริเวณเมืองเก่า โดยองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี มีส่วนสำคัญปรากฏในทุกยุทธศาสตร์ รวมไปถึงการเปิดช่องขยายพื้นที่เมืองเก่าให้ครอบคลุมแนวเวียงโบราณของเมืองพะเยาที่เหลือในอนาคต การจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทเมืองเก่าพะเยา จึงมีความโดดเด่น ด้วยการนำองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี มาต่อยอดเพื่อจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บท ซึ่งมีส่วนช่วยสร้างอัตลักษณ์ของเมืองและนำไปสู่การพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ทั้งในเชิงสังคมและเชิงเศรษฐกิจต่อไปในอนาคต โดยมีฐานทางวัฒนธรรมและองค์ความรู้ทางวิชาการเป็นสำคัญ ทั้งนี้ โดยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดระหว่างคณะที่ปรึกษา ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการแต่ละด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนจากคนท้องถิ่น ทั้งระดับการศึกษารวบรวมข้อมูล อนุกรรมการ และการเปิดประชุมเพื่อรับฟังความคิดเห็นหลายครั้ง ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาแผนที่มีความสมบูรณ์และได้รับการยอมรับจากชุมชนท้องถิ่น โดยมีความหวังว่า แผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าพะเยาฉบับดังกล่าวจะได้รับการต่อยอดนำไปใช้ในเชิงนโยบายและการปฏิบัติจริง และเมื่อมีผลจากการศึกษาเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจช่วยเสริมหรือส่งผลต่อความเข้าใจเดิมก็อาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต แต่ยังคงหลักการสำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน สอดคล้องกับการอนุรักษ์ และวิถีชีวิตจิตวิญญาณ ของคนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ

ภาพที่ 6 บรรยากาศความสนใจและการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นอย่างกระตือรือร้นต่อ
กระบวนการการจัดทำแผนแม่บทเมืองเก่าพะเยา
ที่มา: (วิชญา มาแก้ว, 2562)

5. กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร หัวหน้าโครงการ แผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าพะเยา อนุญาตให้ใช้ข้อมูลในการ เขียนบทความ รวมทั้งทีมงานจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยพะเยา ได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนแนวคิดในการทำงาน ทำให้ได้รับประสบการณ์อันมีค่ายิ่ง ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์สมโชติ อ่องสกุล หัวหน้าทีมที่ปรึกษาด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี และ ศาสตราจารย์เกียรติคุณสร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล ที่ปรึกษาโครงการ ที่ได้ให้โอกาสร่วมงานจัดทำ แผนแม่บทและผังแม่บทเมืองเก่าในครั้งนี้ ขอขอบคุณ คุณพลพยุหะ ไชยรส นักโบราณคดี ประจำสำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ คุณวิวรรณ แสงจันทร์ นักโบราณคดีอิสระ อาจารย์ วิมล ปิงเมืองเหล็ก และอาจารย์เกื้อพงษ์ (เกรียงศักดิ์) ไชยตรุณ ปราชญ์ท้องถิ่นเมืองพะเยา ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลและร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ยิ่ง

6. เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2547). รายงานการขุดค้น เมือง กำแพงเมือง เวียงลอ (หลุมขุดค้นที่ 1-8).

น่าน: สำนักศิลปากรที่ 7 น่าน. (เอกสารอัดสำเนา).

กรมศิลปากร. (2560). รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี กำแพงเมืองคูเมืองเวียงพะเยา

อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา โครงการสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

กำแพงเมืองเวียงพะเยา. เชียงใหม่: สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2560). รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีเวียงพะเยาเพื่อใช้เป็นข้อมูล

ประกอบการออกแบบปรับปรุงภูมิทัศน์กำแพงเมืองคูเมืองเวียงพะเยา อำเภอเมือง

จังหวัดพะเยา. เชียงใหม่: สำนักศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2561). รายงานการปรับปรุงและขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดี โบราณสถาน

บ้านร่องไฮ ตำบลแม่ใส อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา. เชียงใหม่: สำนัก

ศิลปากรที่ 7 เชียงใหม่ กรมศิลปากร.

เกรียงไกร เกิดศิริ. (2562). เมืองเก่าในประเทศไทยและแนวคิดภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์กับการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า. ใน *เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาวิชาการ คณะอนุกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า ครั้งที่ 2 เมืองเก่า กับบริบทสังคมร่วมสมัย*. วันที่ 26 เมษายน 2562 ณ ห้องฟินิกซ์ 4 - 6 อิมแพ็ค เมืองทองธานี นนทบุรี.

เกรียงศักดิ์ ชัยตรุณ. (2552). *จารึกที่ค้นพบใหม่ในเมืองพะเยา*. พะเยา: หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ.

เกรียงศักดิ์ ชัยตรุณ. (2554). *วัดโบราณในเมืองพะเยา*. พะเยา: หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ.

เกรียงศักดิ์ ชัยตรุณ. (2556). *จดหมายเหตุเมืองพะเยา*. พะเยา: หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ.

เกรียงศักดิ์ ชัยตรุณ. (2558). *ย่านเก่าเมืองเก่าในเมืองพะเยา*. พะเยา: หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ.

เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี. (2557). *ตำนานพื้นเมืองพะเยา*. เชียงใหม่: นครพิงค์การพิมพ์.

บุษกร หนูนิล. (2530). *การศึกษาเมืองโบราณบ้านประตูชัย ตำบลเวียง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546. (2546, 26 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 120 ตอน พิเศษ 37 ง. 8-13.

วรารุช ศรีโสภาค. (2533). *การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกลุ่มชนโบราณที่มีคู-คันดินล้อมรอบในบริเวณเมืองพะเยา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วรารุช ศรีโสภาค. (2538). *ชุมชนโบราณที่มีคู-คันดินล้อมรอบในลุ่มน้ำแม่อิง: การศึกษาเชิงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ในระบบ โครงสร้างสังคมเมือง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2532). *พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2562). *แผนที่มรดกทางวัฒนธรรมบริเวณเมืองเก่าพะเยา*. พะเยา: สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพะเยา.
- ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2562). *แผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าพะเยา*. พะเยา: สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพะเยา.
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2561). *ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2566). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร. (2555). *อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว*. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2554). *ชุดความรู้ด้านการอนุรักษ์ พัฒนา และบริหารจัดการเมืองเก่า เล่มที่ 1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองเก่าในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2559). *โครงการกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า เมืองเก่าพะเยา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บก.). (2538). *ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บก.). (2538). *ประชุมจารึกเมืองพะเยา*. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.